

עשרים שנות שיר

יאיר הורביץ: ארץ בחירה; ספרי סימן קריאה; הקיבוץ המאוחד; תשמ"ב.

ג יש בשיריו של הורביץ מעין הזמנה להתפתות ולייחס להם משמעויות טפלות. לא קשה לארוג פיקציה פילוסופית, דתית או מיסטית כדי לתלותה כמארג ביקורתי על קולבי השירים. שירים כמו "תם ותהום וקים" או "אנטומיה של גשם" ממש מזמינים את התם להתכבד בדיון מן הסוג הזה.

השיר "תם ותהום וקים" מדבר במוות. לכאורה, עולם החפצים הוא עולם הפולחן ועולם המושגים הוא עולם המיסטיקה. זווית הראיה של השיר היא זווית ראייתו של ילד המעניקה חיוניות מיוחדת לסיטואציה אנושית וריטואלית באמצעים לשוניים אותנטיים. עמקות ביטוי נוספת מושגת בשיר בגלל העדר הסינתזה בראייתו של הילד, שהיא תמימה מבחינה רוחנית ומקוטעת מבחינה צורנית: "ויש ערימה של סידורים, / כיון שריק יש ערימה של סידורים, / לוקחים אחד, שניים, / לא צריך שאנשים ממלמלים, / אולי לא אומרים דבר ואולי אומרים ואולי רק גופם אומר, / ככה מתנועעים. ממלמלים. ממלמלים ומתנועעים." (עמ' 55). אילו התקיימה בשיר רק זווית ראייתו של הילד, וזו ספקולציה הניתנת להמחשה טקסטואלית. היה קורה אחד מן השניים: או שהשיר היה נשאר מקוטע או שהמשורר היה נוקק לדובר אירוני מבית-היוצר של זך. הורביץ מצא לו דרך אחרת אשר מצביעה על החידוש בשירתו. השיר מפעיל דמות דוברת נוספת, בוגרת ובשלה להרהור הגותי. שתי זוויות ראה אלה, המלכדות את הילדותי והבוגר לכדי אמת דרמטית, מפעמות בשיר ככל תמונתו והגותו. בחינת מכיתות עולמו של הילד היו מאפשרות תילי תילים של פרשנות דתית ומיסטית, אבל הדמות הבוגרת מציבה במקום ההפלגה אל הדרש את בכואתו האסתטית של האבל והמוות: "אמרנו עינים אמרנו תמונות, / לומר שהגוף בא בתמונה לומר שהגוף מתערב בזכר, / כאילו בחוטימים קושר שמהלכת עליו, לפעמים / עדנת שמש." הורביץ פועל כאן מכוחה של ההכרה במגבלותיו, וההליכה על החבל הדק שמעל לתהום המיסטיקה היא ברויזות וריטואליות של ליריקה — ככפות המאזניים של חזון-נבואי מול חזות נוף-הטבע בעינו של המשורר.

השיר "אנטומיה של גשם" מייצג תחום אחר, ואולי נרחב יותר, של שירת הורביץ. השיר הוא ביטוי לשורר את המוות כחוויה פאנתאסיסטית, כאשר העולם התמונתי שאוב מן הפנתיאון הכל-דתי וכל-לאומי: "הגשם יורד על ארצות ערב, בהסתורי פניו, / הוא מוסלמי" או "הגשם היורד בקשמיר, המחמיר / עם עצמו ומאמינו / הוא בודהיסטי." (עמ' 67). גם המשורר יודע, שללא לוויית ההומור באמירות אלה ואחרות (על גשם יהודי ונוצרי), יהיה השיר רק התחכמות בלתי נסבלת. אבל האמירות משמשות רק צורך צדדי של איוון רטורי, כפזמון חוזר, ואילו השיר עצמו הוא שיר טבע ומוות. גם בשיר זה, ככהרבה שירים של יאיר הורביץ, נקודת המוצא של המשורר היא במקום שבו נוצרת בעיניו של דובר השיר תמונת הנוף והאדם והלך-הנפש: "הגשם יורד, / על חלקת אדמתו אינו / אלא פיסת מקדש / המסמיכה פנים לגדרי שכן, / אשר לבדו, מתוך עיניו, רואה / את הגשם רואה." מענינת במיוחד התהוות-היחד של האלוזיה לפסוק-שיר מטשרניחובסקי וההשאלה "פיסת קודש", הנסמכים לצורך קונקרטי המתאר בתנועה של ליכוב הצמדה של לחי ללחי, וכל זאת בריאה משתי זוויות.

תנועה תדירה זו בשירים, מעין כפות-המאזניים של יחסים בין תמונה לסמל ובין היגד ריטורי (או ציטוט ממקור כלשהו) לתחושה הצומחת מתוך השיר — וברמה החושנית ביותר בקונטרפונקטים שבין צליל, קצב וצבע — מציינת אולי יותר מכל את ייחודו האמנותי של המשורר הזה.

התעלמנו במתכוון מן היסודות הביוגרפיים שהם חזקים מאד. ניתן לקרוא את השירים קריאה נכונה ומהנה גם בלי להזדקק לביוגרפיה. האותנטיות של השירים קיימת ועומדת גם בלעדית והשאלה אם שירים אלה היו נכתבים בכלל, או נכתבים בדרך שנכתבו, לו היתה ביוגרפיה אחרת, אינה מעלה ואינה מורידה. יתר על כן, יהיה ערכם השמור לעתיד של השירים אשר יהיה, מתלווה לקריאתם בהווה טעם רב של הנאה ועם זאת קשה עדיין לקבוע קטגורית את חשיבותה של שירה זו בתולדות השירה העברית המודרנית.

עשרים שנה של יצירה הן סיכום ביניים מעניין וחשוב, ועל סף גיל העמידה שמורה עדיין לשירתו של יאיר הורביץ ביטח הידיעה ש"את יצר ההילוך הפנימי, השפיון הבהיר, / למדנו מן הפרח. // בדרךנו, את הנופך המסכסך / הביאו בני-אדם. / ההילוך הפנימי כמעט / תשכיח בנו שקרים ושגוון."

גיורא לשם

מסע של מוות אל גן-עדן אבוד

רות אלמוג: מוות בגשם; הוצ' כתר; 1982; 200 עמ'.

ע לילת הספר עוסקת, כמצויין על-גבי עטיפתו, במערכות יחסיהן המצטלבים של חמש דמויות: פרופ' ליכט, חוקר אמנות; אלמן ושכול, ומושא אהבתה רבת השנים של אלישבע; אלישבע — אדריכלית גנים שהיא המספרת, הגבורה וחולילת הקישור שבין ההתרחשויות; הנרייטה, חברת ילדות של אלישבע; בעלה, גאון הפסיקה המטורף, אלכסנדר; ואהובה האפלטוני, היווני הגולה, יאניס.

והנה, מנקודת הראות העלילתית הטהורה המצויינת, לוקה הרומאן בשתי חולשות יסודיות:

א. בקשר הרופף שבין הסיפורים השונים הערוכים כתשבץ בלתי פתור — סיפורו של ליכט בנפרד מזה של יאניס; סיפור אלישבע הנבדל מקורות אלכסנדר; תיאור הקשר-לא-קשר אלישבע-יאניס. כל אלה, מבלי להתייחס לדמויות הצדדיות המופיעות ליד

ה קריאה בשיר היא תהליך רוחני של גישוש אחרי המוחשיות של התמונה השירית והדריכות הפנימית לתנועה המוסיקלית (ריתמוס הנשימה, שינויים בצליל ומהלך ההטעמות). אמת החוויה, אם היא מתנגנת בגביש המילולי הדרוך ריגושיות מירבית, היא שיר. תחושה כזו, ככל נוסחה איכותית שאין לה ערכים כמותיים, מתקיימת אך בתחום שתחומות עבודה הגדרות נוספות, והיא תקיפה רק לגבי הקורא שעבורו היא מממשת את מושגיו על השירה, על פי רגישותו ושכלו. עבורו מתקיימת חווית השיר אם תמונת-עולמו ("ה"תוכן", לא השקפת עולם הגותית), ותנועתו המוסיקלית הם "משהו שמשאיר משהו", כמאמר השיר.

בהקשרה למוסיקה אנו יודעים, שאבני-בניינה ניתנות לבדיקה, ולפחות במידה מסוימת. גובה הצליל, הגוון (צבע, מבנה הצלילים העיליים), משך הצליל, עוצמתו — כל אלה מדידים אפילו בהאזנה ישירה. המלים, מטבען, חמקניות יותר. לעולם אינן חד-משמעיות כאשר הן משרתות מטרה ריגושית כלשהי, ורק צורתן הצלילית מוסכמת על הרבה בני-אדם. מלים מסודרות כשיר מתפקדות במישורי התפקדות רבים, מקבילים ומפולשים: במירקם הצלילים, בתבנית התמונה, במשמעות ההגות, בצורות הסמל והדימוי וההשאלה, בתנועה הקיצבית, הברות פתוחות או סגורות אינן זהות במשך זמן ההודן באוזן הקורא. אפילו סימני הפיסוק, מדריכים קשוחים אלה של השהייה, אתנה, סימני קריאה ושאלה וכו', הם גמישים מאד, הן בתודעת הכותב והן בתודעת הקורא.

תולדות השירה אינן מצטיינות בתמורות חריפות. התמורות בשירה מצטברות בתודעת הקהל באיטיות, וחשוב מכל, בתודעת השימוש בלשון. תהליך זה הוא חלחול הדדי, מן הלשון לשירה ומן השירה ללשון. ללא מחיצה בין טובב לסיבה. כך הדבר במסורת השירה העברית המודרנית המתמשכת מביאליק וטשרניחובסקי דרך אלתרמן ושלונסקי, גלבוץ וגורן, עד שירתם של זך ועמיחי — בהרבה הדי קרב ותמרות עשן אך התמורות הממשיות התרחשו בניחותא.

ב ספר השירים "ארץ בחירה" של יאיר הורביץ הוא מבחר פרי-יצירה של תקופת עשרים שנה (1961-1981), אשר בה הלכו ונתגבשו דפוסי יצירתם של משוררי דור זך ועמיחי ושל המשוררים בני-דורו של יאיר הורביץ.

הבדל עיקרי בין שירת זך לשירת הורביץ, וממילא בזיהויה של פרשת הדרכים המסמנת את התמורות בתפיסה השירית, מתמצה בגישות השונות שניגשים המשוררים אל הדמות הדוברת בשיר. הריחוק התיאטרוני בין הדובר בשיר לבין עולמו, שהוא חלק מהותי בסיטואציה של השיר כשם שהוא קובע יחסים בין השיר לבין קוראו, יוצר את המתחיות הדרמטית בשיר של זך: "רגע אחד שקט בבקשה. אנא. אני רוצה לומר דבר מה. הוא הלך / ועבר על פני. יכולתי לגעת בשולי / אדרתו. לא נגעתי. מי יכול היה / לדעת מה שלא ידעתי." השיר ידוע ורבים המבקרים שעמדו על תכונתה האירונית של פתיחתו, כוויית הראיה של הדובר בשיר. מחמת קוצר היריעה לא ניתן להשוות בצורה מפורטת את הדמות הדוברת בשירי זך לדמות הדוברת בשירי יאיר הורביץ, אך ניתן לקבוע שבשירי יאיר הורביץ נעלמו הזיקות האירוניות שבין דובר השיר לבין תמונת עולמו של השיר, וממילא חל שינוי באופן שבו יש לקרוא בשירי הורביץ.

תמונת-עולמו השירית של הורביץ, החפצים והדמויות המונפשות בשירתו, היא מן הבית, מן העיר ומן הטבע: חדרים, קירות, גשם, ערפל, מים, צבע, ציפורים, עצים, לכאורה, קטלוג סנטימנטלי שהיה נלוש, אצל משורר נחות ממנו, לעיסה דביקה. שיריו חופשיים מן הצירופים השגוריים (והנדרושים) של עימותי עיר — בית, עיר — טבע, וגם מן הפיתוי לעצב ממושגי הקטלוג הסנטימנטלי השקפת עולם מתוחכמת ואירונית, שהיא אך כינוי אחר לסנטימנטלי. עיקר הצלחתו של הורביץ להתרחק ממכשולים אלה מושגת בעיצובה של הדמות הדוברת בשיר. התפקיד הדרמטי שהמשורר מועיד לה הוא כביטוייה של הגות מבקרת ומסננת את הסנסואלי שבשיר. הבקרה והסינון הם תהליך מתמיד של איוון בין חטיבות השיר ותמונותיו, כאשר דרך עיניה נפשה של הדמות הדוברת עובר השיר מעולמו הפרטי של המשורר אל עולמו של הקורא. תמונת העולם המרעצבת בשיר היא תולדה של הפרספקטיבה הנוצרת מזווית ראייתו של הדובר בשיר.

הנפשתן של דמויות מצויירות בקולנוע היא אשליה אופטית היוצרת את התנועה על ידי הארה קצובה של ציורים דוממים רבים. יאיר הורביץ יוצר תנועה, שהיא מעבר לאשליה, בצמתי העצבים של מפגש גבישים תמונתיים עם פרוודות ריתמיות. בצמתים אלה, ומן ההצבר של רמזים ופעימות קצב, הולכת ומתעצמת המשמעות המילולית, שהיא מעבר לפשט של צלילים, קצבים ומלים: "עומדים המים כמו מים בעולם שכולו ים / כחול ים המים וירוק ים המים והולך / אפור הם איריחוק כמו דמעה שבורה על המים" ("עומדים המים", עמ' 34). מפליאה יכולתו של המשורר להפעיל אמירות באנליות ("עומדים המים", "עולם שכולו מים", "כחול ים המים") בתמונה פאנורמית יפה ומרגשת. בשיר, שהוא טיפוסית להרבה משירתו של יאיר הורביץ, יש התפתחות מקבילה, אל גם מפולשת, של שני מכלולים — מכלול של מים-ים-דמעה-אגם-ים ומכלול של כחול-ירוק-אפור-נחושת-חכליל (צבעוני ופלאסטי כמו פאלטה של ציור) — הנעים בשיר אל שיאה של מתיחות דרמטית, ופתרונה ההרמוני בשורות: "והדמעה תמיד בצבעי המים בטרם / ים בגון נחושת מועם קם אל דם האור".